

Целостность как интегрированное образование, объединяет в себе все разнообразие природно-социально-духовного содержания личности и определяет особенности ее индивидуального отображения непрерывных преобразований разных общих и частных свойств в соответствии с существенными трансформациями мира.

Доминирующими факторами самоорганизации целостности личности является физическое, психическое и психологическое развитие. Кроме этого, отмечается наличие внутренней и внешней форм существования целостности.

The article presents a theoretical analysis of the problem of the formation of personal integrity. Determined by psychological characteristics, specificity and integrity of the individual manifestations in ontogenesis. Disclosed general scientific approaches to personal integrity.

The problem of integrity is mostly examined in correlation of concepts "system" and actually "integrity". However integrity as integrated education, unites in itself all variety of naturally-socially-spiritual maintenance of personality and determines the features of her individual reflection of continuous transformations of different general and partial properties in accordance with substantial transformations of the world.

The dominant factors of integrity of personality is physical, psychical and psychological development. Except it, a presence is marked internal and external forms of existence of integrity.

Статтю подано до друку 09.12.2014.

©2014 р.

О. В. Зінченко (м. Глухів)

ОСОБЛИВОСТІ ЗНАКОВО-ТЕКСТОВОГО ТИПУ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ У КОНТЕКСТІ РІЗНИХ МОДЕЛЕЙ СПІЛКУВАННЯ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Твердження про соціальну природу особистості є аксіомою, тому, очевидно, що інтенсивний розвиток суспільних інститутів кардинально змінює соціалізацію особистості, зумовлюючи специфічні для конкретного суспільно-історичного контексту особливості психічної структури. Одним із найбільш потужних чинників соціального впливу в сучасному світі є Інтернет. Цей феномен, на нашу думку, некоректно розглядати лише як вид засобів масової інформації, тому що низка властивостей та ознак (децентралізація, можливість зворотного зв'язку) дозволяє трактувати всесвітню мережу як специфічне соціальне середовище, що має власні норми і цінності. У цьому плані особливу увагу дослідників привертає явище інтернет-спілкування: його вплив на структуру особистості є актуальною проблемою сучасної психологічної науки, ефективно вирішення якої неможливе без комплексного теоретичного вивчення. Тому важливим моментом є розгляд віртуальної комунікації крізь призму базових положень соціальної психології, де актуальною є категорія моделей спілкування, використання якої сприяє системному дослідженню комунікативних елементів та їх функцій. Отже, аналіз особливостей інтернет-комунікації через поняття комунікативних моделей дозволить створити умови для побудови цілісної теоретичної концепції як методологічної основи експериментальних досліджень проблеми.

Теоретичний аналіз досліджень проблеми. Феномен спілкування є однією з ключових проблем психологічної науки, який привертав увагу багатьох науковців (Л. С. Виготський, Б. Г. Ананьєв, Б. Ф. Ломов, Г. М. Андреева, О. О. Бодальов, А. В. Петровський, С. В. Кондратьєва, О.

В. Мудрик та ін.). В їхніх працях висвітлено різні аспекти явища, зокрема, представлені його теоретичні моделі.

У філософії модель розуміють як речову, знакову або уявну (мисленнєву) систему, що відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості й ознаки об'єкта дослідження. Отже, поняття «модель спілкування» застосовують для характеристики системи дій, виконуваних суб'єктами спілкування, і розглядають її у двох основних площинах: 1) як опис поведінкових проявів особистості у спілкуванні; 2) як схему, що відображає особливості взаємодії та обміну досвідом. Неоднозначність визначення зумовлена багатогранністю феномена.

У теоретичних джерелах відсутнє єдине трактування терміна «спілкування». Зокрема, його розглядають: 1) як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн); 2) як один із видів людської діяльності (Б. Г. Ананьєв, М. С. Коган, І. С. Кон, О. М. Леонтьєв); 3) як специфічну, соціальну форму інформаційного зв'язку (О. Д. Урсун, Л. О. Резников); 4) як взаємодію, стосунки між суб'єктами, які мають діалогічний характер (Г. М. Андрєєва, К. К. Платонов). Доцільно, на нашу думку, послуговуватися підходом, згідно з яким виокремлюють три сторони спілкування: комунікативну, інтерактивну та перцептивну. Також важливою є думка Б. Ф. Ломова про три групи функцій спілкування: інформаційно-комунікативну, регуляційно-комунікативну та афективно-комунікативну [2].

Існує структурно-функціональна модель, що є своєрідним узагальненням теоретичних поглядів на проблему спілкування. Вона містить такі складові: 1) умова виживання, спосіб життя, потреба й форма існування особистості; 2) соціально-психологічне відображення дійсності; 3) взаємодія, сукупність цілеспрямованих контактів і ситуацій; рефлексія і перцепція; 4) стимулювання активності індивідів до виконання певних дій; 5) оволодіння знаннями, вміннями й навичками; організація міжособистісних стосунків, спільної діяльності; 6) обмін результатами діяльності та досвідом; 7) взаємовплив; 8) взаєморозуміння, об'єднання учасників взаємодії; 9) нормативне регулювання поведінки індивідів; 10) усвідомлення й фіксація місця в системі зв'язків; 11) координація й погодження дій; 12) вияв активності, особистісних рис і станів індивіда; 13) управління інформацією і процесом пізнання; 14) обмін інформацією, повідомленнями; 15) пізнання інших та підтвердження «Я» з боку інших; 16) обмін цінностями, оцінками, судженнями; 17) прийняття (заперечення) інформації чи один одного; 18) регуляція перцептивно-рефлексивної та емоційно-емпатійної сфери індивідів; 19) формування ставлення до себе, до інших та до суспільства; 20) стимуляція потрібних емоцій.

Ця модель є базовою для виокремлення класифікаційних систем, аналіз яких дозволяє розкрити характер поведінки людей у різних комунікативних ситуаціях.

У контексті проблематики статті нас цікавить інтернет-спілкування, тобто спілкування, що здійснюється засобом Інтернету. Незважаючи на порівняно невеликий час існування всесвітньої мережі, різноманітні психологічні аспекти віртуальної активності представлені широким спектром наукових досліджень (О. Н. Арестова, Ю. Д. Бабаєва, Л. Н. Бабанін, А. Є. Войскунський, І. Голдберг, А. Є. Жичкіна, Е. Рейд, М. Л. Смульсон, Дж. Сулер, К. Янг, Н. Д. Чеботарьова та ін.). Ці наукові пошуки висвітлюють вплив інтернет-спілкування на структурні компоненти особистостей різних вікових груп, соціалізацію, процес навчання; з'ясовують механізми виникнення та розвитку інтернет-залежності. Проте системний аналіз проблеми в аспекті соціально-психологічної теорії є недостатнім. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій дає підстави виокремлювати два основних види інтернет-спілкування (М. М. Назар, М. Л. Смульсон та ін.): знаково-текстовий (набір повідомлень на клавіатурі) та мультимедійний (застосування веб-камер). Саме знаково-текстовий тип комунікації через його переважання та наявність низки специфічних особливостей став об'єктом теоретичного аналізу.

Доцільно охарактеризувати найбільш типові ознаки інтернет-середовища. Візьмемо за основу погляди Дж. Сулера, який виокремлює такі базові риси кіберпростору (Інтернету): 1) обмеження сенсорного переживання, що пов'язано з відсутністю візуального, аудіального, тактильного контакту та нюхових відчуттів; 2) множинність особистості, що проявляється у так званій віртуальній ідентичності – створенні само презентаційних систем, що реалізують різні особистісні якості; 3) вирівнювання статусів – прояв кібер-демократії, коли кожен користувач мережі має рівні можливості для самовираження; 4) відмінне від реального світу відчуття простору і часу; 5) необмежена доступність контактів; 6) постійна фіксація результатів кібер-активності; 7) змінений стан свідомості; 8) поява негативних емоцій при наявності проблем із доступністю до кіберпростору [5].

Метою нашого дослідження є аналіз психологічних особливостей знаково-текстового типу інтернет-комунікації з позиції різних теоретичних моделей спілкування та пошук базових теоретичних елементів для експериментального дослідження особистості у ситуаціях інтернет-взаємодії.

Виклад основного матеріалу. На основі зазначених теоретичних положень можна проаналізувати конкретні моделі спілкування у контексті їх реалізації в інтернет-середовищі. Так, Б. М. Мастеров, за критерієм впливу на партнера розглядає п'ять основних моделей: 1) пізнавальну; 2) переконувальну; 3) експресивну; 4) сугестивну; 5) ритуальну [3]. Звичайно, їх використання у мережі характеризується певними особливостями.

1. *Пізнавальна модель* реалізує мету передавання інформації, значущої для суб'єкта спілкування, й активізує пізнавальні можливості учасників спілкування. Чинниками ефективного засвоєння пропонованої інформації є: 1) концентрація уваги на предметі; 2) раціоналізація викладу матеріалу; 3) логічна аргументація; 4) детальна характеристика причинно-наслідкових зв'язків матеріалу.

Пізнавальна модель є поширеною в інтернет-середовищі. Якщо розглядати саме знаково-текстову комунікацію, то її особливістю є передавання інформації через тексти. Повідомлення, розміщені в Інтернеті, є різноплановими – науковими, розважальними, суспільними, професійними. Пошук необхідних даних полегшується шляхом контакту з іншими користувачами мережі, що є основою для створення різних віртуальних груп за спільними інтересами. Адекватне сприймання інформації дуже часто ускладнюється орфографічними помилками, низькою культурою писемного спілкування і нездатністю логічно висловити власну думку. Знання, отримані з Інтернету, часто сприймаються без належного критичного аналізу та обмірковування, а низька якість навчальної та наукової інформації з інтернет-форумів не може об'єктивно задовольнити пізнавальної потреби суб'єкта.

2. *Експресивна модель* спрямована на передавання почуттів і емоційних станів. Її особливості: 1) лаконічність повідомлень; 2) ситуативна обумовленість; 3) демонстративний характер положення тіла; 4) зміна інтонації; 5) акцентуація на переживаннях, жестикуляції і мімічних проявах; 6) фасцинація за допомогою художніх засобів.

Опосередкований характер знаково-текстового інтернет-спілкування ускладнює емоційну взаємодію в мережі. Учасники такої інтернет-комунікації не мають можливості безпосередньо сприймати експресивні прояви партнера, тому їх заміниками є спеціальні позначки, що отримали назву «смайлики». Ці знаки символізують певний вид емоцій: найчастіше радість і сум, але також і страх, гнів, здивування тощо. Їх використання суттєво впливає на розуміння повідомлення і може досягати результатів, протилежних очікуваним. Допоміжними засобами емоційної стимуляції є різноманітні аудіо- та відеозаписи, фотозображення, електронні листівки, але викликаний таким чином настрій є нестійким і короткотривалим. Важливим моментом є той

факт, що в інтернет-залежних особистостях можна спостерігати бідність емоційних проявів у реальному житті.

3. *Переконувальна модель* – взаємовплив суб'єктів відбувається через систему логічних доказів із метою формування певної установки. Її особливості: 1) опора на емоційний настрій партнера; 2) урахування контраргументації та критичної позиції партнерів; 3) емоційне ставлення до предмета спілкування.

Основною проблемою використання цієї моделі в Інтернеті є відсутність фізичної взаємодії, що ускладнює ефективне орієнтування у змінах поведінки комунікатора. Вербальна аргументація повинна підкріплюватися емоційним впливом, який проблематично реалізувати за рахунок одних лише графічних зображень.

4. *Сугестивна модель* – вплив через навіювання. Її особливості: 1) опора на сугестивний потенціал партнера; 2) постійне пояснення навіюваних установок; 3) формування атракції як необхідного компонента сугестивної взаємодії; 4) інтонаційна стимуляція; 5) дистанційне управління емоційним тонусом.

Основні шляхи реалізації навіювання: 1) мотиваційна сфера; 2) ідентифікація; 3) посилення на авторитет; 4) персоніфікація; 5) попередження.

Активне використання навіювання в ЗМІ є очевидним і загальновідомим фактом. В Інтернеті ця модель застосовується з метою матеріальної вигоди і маніпулювання суспільною свідомістю, часто всупереч моральним нормам. В особистості, яка перебуває в мережі, послаблюється контроль свідомості та знижується рівень критичності до пропонованої інформації, що сприяє підвищенню її навіюваності. Часто сугестивний вплив відбувається через посилення на авторитет (особистості відомих акторів, лікарів, суспільних діячів), ідентифікацію («Хочеш бути схожим на...?») тощо. Ефект може підсилюватися засобами аудіо- та відеостимуляції.

5. *Ритуальна модель* закріплює і підтримує норми стосунків, регулює взаємодію всередині малих і великих груп. Її особливості: 1) опора на національні й територіально-професійні традиції та норми спілкування; 2) концентрація уваги на самоцінності ритуальних дій; 3) театралізація комунікативної поведінки.

Інтернет-середовище – явище стихійне і неконтрольоване, яке провокує використання нетипової і ненормативної поведінки, реалізацію ролей, неможливих у реальності. Проте, прояви ритуальних моделей у віртуальності можливі через правила мережевого етикету, які умовно можна поділити на три групи: 1) психологічні – звертання на «ти» чи «ви», особливості використання смайликів, емоційна підтримка новачків, реакція на конфліктну поведінку тощо; 2) технічні – використання рядків певної довжини, обмеження розміру повідомлення, наявність розширеного форматування тощо; 3) адміністративні – правила найменування та цитування, допустимість реклами, необхідність підтримки тематики групи.

Окремі елементи ритуалізованої взаємодії широко використовують у соціальних мережах (Вконтакті, Однокласники). Прикладом може бути особливий мережевий жаргон, що виявляється у специфічному скороченні слів (спасибі – спс, хтозна – хз тощо), створенні нових слів, що характеризують певні об'єкти навколишнього світу (школота, коте, лол тощо). Правилом «доброго тону» також є обов'язкові коментарі до фоторафій, аудіо- і відеофайлів партнерів по спілкуванню.

Американський психолог В. Сатир пропонує власну класифікацію моделей (типів) спілкування, яку застосовує у сімейній психотерапії, проте вона може бути поширена і на більш широкі соціальні сфери [4]. Проаналізуємо їх ознаки і можливі варіанти прояву в інтернет-середовищі.

Представник *моделі миролюбця* у спілкуванні прагне догодити іншим, часто вибачається, не бере участі у конфліктах, висловлює свою безпорадність, погоджується з будь-якою критикою на свою адресу, вдячний оточуючим за сам факт спілкування. Як свідчать спостереження, цей стиль взаємодії не часто трапляється в мережі, тому що анонімний характер спілкування не сприяє формуванню регресії як психологічного захисту. Винятком можуть бути різні інтернет-угруповання емо-спрямованості або ж, коли подібна поведінка застосовується з метою тролінгу, – спеціальних провокативних дій. Також на обрання цієї стратегії поведінки суттєво впливають індивідуально-типологічні особливості, зокрема тип темпераменту.

Звинувачувальна модель (або конфліктна) – це постійний пошук винних у власних невдачах (екстернальний локус контролю). Поведінка таких людей часто агресивна і конфліктна, спрямована на завоювання авторитету і престижу оточуючих. Поширена в соціальних мережах, на чатах і форумах при обговоренні суспільно важливих подій і явищ, де проявляється значно яскравіше, ніж у реальному житті. Реалізується в лайках, образах, погрозах, нецензурній лексиці. Позиція, що відстоюється, може не відповідати точці зору суб'єкта, а метою спілкування є приниження партнера і підвищення власної самоповаги. Прикладом таких поведінкових виявів можна вважати флейм (від англ. *flame* — вогонь) – повідомлення, що містять особисті образи, спрямовані на провокування або підтримку конфлікту.

Розважлива модель (або «комп'ютер») – дуже коректна і спокійна людина, яка все осмислює наперед. Голос монотонний, речення довгі, занадто раціонально побудовані. Часто особистість сама може не розуміти змісту власних висловлювань. Подібні ознаки можна спостерігати в Інтернеті під час обговорення дискусійних питань. Повідомлення таких користувачів занадто інтелектуалізовані, часто відірвані від основної теми обговорення, перевантажені науковою термінологією.

Комунікатором *руйнівної моделі* є особистість, яка не реагує адекватно на запитання з недоречними, відірваними від конкретної ситуації висловлюваннями. В інтернет-угрупованнях ця модель реалізується через флуд (від англ. *flood* – повінь) – беззмістовні повідомлення великого обсягу, спрямовані на «забруднення» чату. Види флуду: 1) звичайний флуд – відправлення великої кількості однотипних повідомлень (наприклад, «Привіт, як справи?»); 2) мультипост – відправлення цілого повідомлення частинами; 3) смайл-флуд – повідомлення, що складаються виключно зі «смайликів»; 4) презент-флуд – відправлення повідомлень про присутність у мережі; 5) вайп – створення великої кількості «порожніх тем» на форумі.

В. Сатир пояснює вказані вище моделі заниженою самооцінкою і виокремлює *врівноважений, або гармонійний тип*, позначений послідовною, цілісною поведінкою і потенціалом особистісного зростання. До оточуючих така особистість ставиться відкрито і чесно, ніколи не принижує людську гідність, може знайти вихід зі складного становища і об'єднати інших людей для спільної діяльності, щиро висловлює думки і почуття, здатна викликати повагу, має високий рівень психологічної культури спілкування і моральної вихованості [4, с. 43]. Цей тип важко характеризувати з позицій інтернет-спілкування, тому що подібна поведінка може виявитися демонстративною і мати приховані мотиви, а це важко виявити в Інтернеті.

Якщо розглядати модель спілкування як схему, що описує процес передавання інформації, то у теоретичних джерелах виокремлюють лінійну, інтерактивну і транзакційну моделі [2, с. 19].

Лінійна модель (Рис. 1) пояснює комунікацію як процес кодування думок і почуттів у повідомлення та відправлення їх отримувачу через певний канал (мова, письмове спілкування).

Правильному сприйманню інформації заважають «шуми», які спотворюють її розуміння. Виокремлюють два типи «шумів»: фізичний (шумове, пилове забруднення, освітлення, вологість тощо) і психологічний (сильне емоційне збудження, неадекватна самооцінка тощо). Аналіз цієї моделі також порушує важливі питання про вплив каналу комунікації на реакцію партнерів по спілкуванню. Ця схема розглядає комунікацію як односторонній процес, тому вона лише частково дозволяє проаналізувати особливості міжособистісного спілкування.

Такий спосіб передавання інформації характерний, як правило, для письмової комунікації та ЗМІ, тому лінійна модель може описати лише окремі аспекти інтернет-взаємодії. Так, фізичними шумами тут є якість комп'ютерного обладнання і технічні характеристики Інтернету, що суттєво впливають на час отримання повідомлення і можуть спотворювати його сприймання. Також серйозною перешкодою, яка впливає на адекватне декодування повідомлення, є опосередкований характер комунікації. Специфіка психологічних шумів виявляється у проблемах самооцінки і самоповаги, активізації різноманітних способів психологічного захисту. Інтернет-середовище є сприятливим для прояву «Я-ідеального» і «Я-фантастичного» суб'єкта, тому особистість може реалізовувати свою поведінку за бажаними зразками, віддаленими від реальності. При цьому дослідники використовують термін «віртуальна особистість». Під час інтернет-спілкування активізуються механізми ідентифікації та проєкції, що впливає на особистісну перцепцію учасників спілкування. Особливо це стосується ситуацій, коли один з суб'єктів має намір справити гарне враження на партнера.

Прихильники *інтерактивної моделі* (Рис. 2) обов'язковим елементом спілкування вважають зворотний зв'язок. Отже, комунікація зображується як коловий процес, де відправник і отримувач по черзі змінюють ролі.

При інтернет-взаємодії ця схема ілюструє залежність реакції партнерів від попередніх повідомлень.

Якщо перші дві моделі ілюструють комунікацію як низку дискретних актів, у яких відправник детермінує дії отримувача, то *транзакційна модель* трактує її як процес одночасного відправлення і отримання повідомлень комунікаторами. У кожен конкретний момент особистість здатна отримувати, декодувати повідомлення іншого і реагувати на його поведінку. Ця модель дозволяє побачити, що дискретний акт комунікації важко відокремити від подій, які його супроводжують. Отже, спілкування (у тому числі інтернет-комунікація) є процесом, у якому люди, взаємодіючи, формують стосунки.

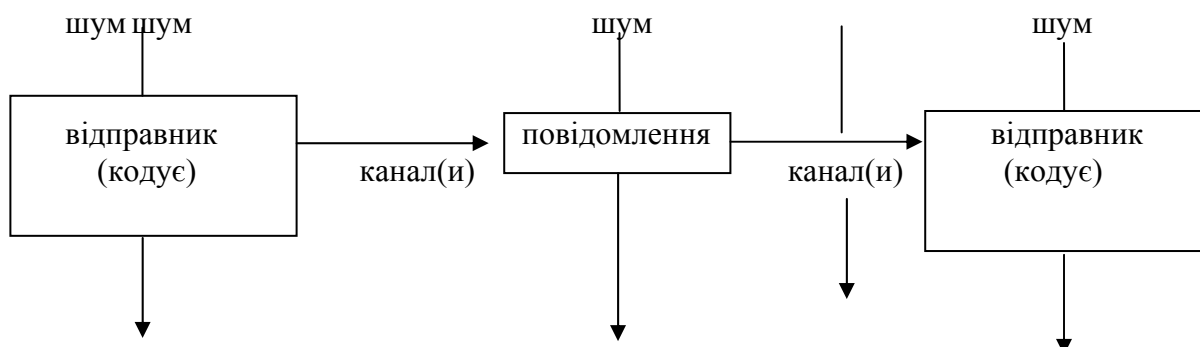

Рис. 1. Лінійна модель

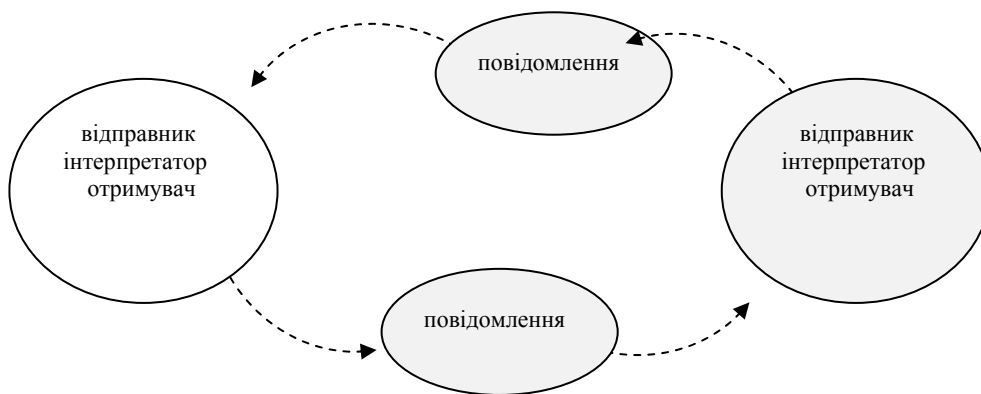

Рис. 2. Інтерактивна модель

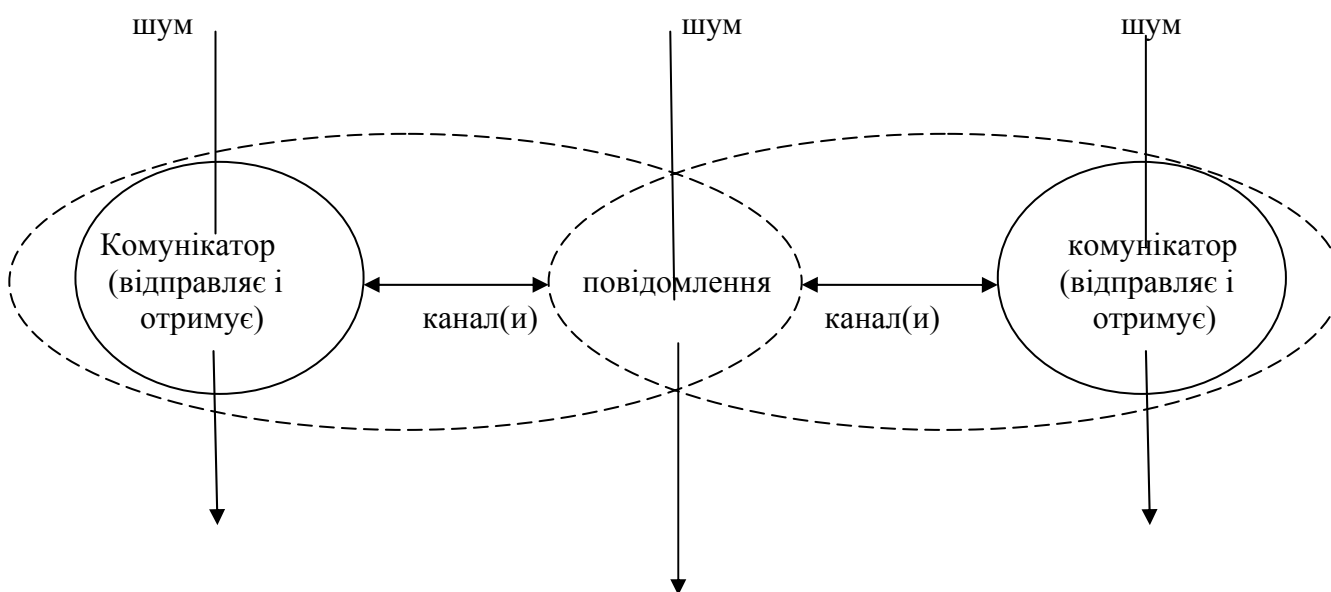

Рис. 3. Транзакційна модель

Висновки. У процесі аналізу теоретичних моделей спілкування шляхом розгляду їх мережевого вияву визначено специфічні особливості інтернет-взаємодії. За критерієм впливу виокремлено такі особливості: некритичне сприйняття пізнавальної інформації, складність емоційної стимуляції, ускладненість логічного переконання суб'єктів спілкування, високі потенції сугестивної взаємодії, жорсткі норми ритуалізованої взаємодії. Стратегії комунікативної поведінки у різних ситуаціях дозволяють пояснити явища флейму, флуду, тролінгу. Моделі, що ілюструють характер передавання інформації виявляють вплив навколишнього середовища та власних психічних особливостей на результат спілкування. Перспективами наукової розвідки є збирання емпіричного матеріалу й експериментальне дослідження з метою створення чіткої типології моделей інтернет-комунікації. Важливим, на наш погляд, є вивчення механізмів психологічного захисту учасників мережевої взаємодії. Також актуальним є з'ясування специфіки мультимедійного типу інтернет-спілкування.

Література

1. Куницына В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.

2. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – Москва, 1984. – 444 с.
3. Мастеров М. Б. Модели общения и коммуникативная деятельность / М. Б. Мастеров. – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/modeli_vzaimootnosheniji.html.
4. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. – Издательство : «Педагогика-Пресс», 1992. – 192 с.
5. Suler J. The Psychology of Cyberspace [Электронный ресурс] / J. Suler. - New Jersey : Science and Technology Center of Rider University, 2007. - Режим доступа до книги : <http://www-usr.rider.edu/~suler/psyber/psyber.html>.

В статье рассматривается понятие «общение» и «модель общения» с точки зрения разных научных подходов. Характеризуются особенности поведения личности, которые раскрываются в теоретических моделях процесса общения Б.М. Мастерова (познавательная, экспрессивная, убеждающая, ритуальная, суггестивная) и В. Сатир (миролюбец, обвинитель, компьютер, разрушитель, уравновешенный). Также, уделяется внимание анализу теоретических схем, которые демонстрируют особенности передачи информации – линейная, интерактивная, транзакционная. Все указанные модели рассматриваются в контексте особенностей интернет-коммуникации, делается попытка их анализа.

This article discusses the concept of “communication” and “model of communication” from the point of view of different scientific approaches. Features of individual behavior are characterized, which are opening in theoretical models of communication process B.M. Masterov (cognitive, expressive, persuasive, ritual, suggestive) and V. Satir (peacelover, prosecutor, computer, destroyer, balanced). Also, attention is given to analysis of the theoretical schemes, which are demonstrating features of communication – linear, interactive, transactional. All these models are considered in features context of internet communication, attempt to analyze them is doing with the goal of definition its specific regularity.

Статтю подано до друку 10.09.2014.

©2014 р.

Н. А. Харченко (м. Умань)

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ЯК ПРОВІДНА ТЕНДЕНЦІЯ У СИСТЕМІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ Г. С. КОСТЮКА

Актуальність дослідження. Реформування системи освіти в Україні в сучасних умовах передбачає докорінні інноваційні зміни в усіх сферах навчального середовища. Особливий акцент вчені роблять на проблемі розвитку особистості, визначенні основних факторів впливу на зазначений процес. У зв'язку з цим, особистісно-орієнтований підхід набуває важливий колорит в галузі не тільки педагогічної, а й психологічної освіти, адже ці науки безсумнівно мають спільні точки дотику і інтегруються в багатьох ланках.

Особистісно-орієнтований підхід у психологічній науці передбачає становлення і характеристику основних шляхів розвитку та визначення факторів впливу на індивіда, що дозволить більш ґрунтовно аналізувати його психічні стани і за допомогою цього коригувати недоліки у навчально-виховній діяльності. Тому, важливо розглянути погляди вчених на систему